

## ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ

Ἡ ἱστορικὴ κρίσις εἶναι φαινόμενον, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ μεταβολὴν τῆς ἱστορικῆς πορείας ἑνὸς λαοῦ. Ὀφείλεται δ' αὕτη ἢ εἰς αἷτια προσδιορίζοντα τὴν μορφήν τῆς ζωῆς ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπηρεάζοντα καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἐπὶ μέρους λαῶν ἢ εἰς αἰτήματα ἀνακύπτοντα ἐκ τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἰδίου λαοῦ. Ὅπως δὲ ἡ κρίσις αὕτη, ἐφ' ὅσον ἐπισημαίνεται, ἀποτελεῖ συνειδητὸν γεγονὸς καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅτι οἱ δοκιμάζοντες ταύτην μὲ ἀπαισιοδοξίαν προσβλέπουν τὴν τροπὴν τῆς ἱστορικῆς πορείας.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ τροπὴ αὕτη ἔχει σχέσιν μὲ τὴν προτέραν ἱστορικὴν κατάστασιν, εἶναι ἀνάγκη, προκειμένου νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ φαινόμενον τῆς ἱστορικῆς κρίσεως, νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὰ ἑξῆς:

1) Ποῖος εἶναι ὁ χαρακτήρ τῆς ἱστορικῆς πορείας καὶ ποῖαι αἱ ἐκδηλώσεις ταύτης.

2) Ποία ἡ ἐρμηνεία τῆς γνησίας ἱστορικῆς πορείας.

3) Ποία τὰ γνωρίσματα τῆς κρίσεως.

## I. Χαρακτήρ τῆς ἱστορικῆς πορείας καὶ ἐκδηλώσεις ταύτης.

Ἡ ἱστορικὴ πορεία ἑνὸς λαοῦ καταδεικνύεται κυρίως ἀπὸ τὴν διαδοχικὴν ἐμφάνισιν τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα τὰ ἄτομα-μέλη αὐτοῦ, τὴν κοινωνικὴν ἐνότητα συγκροτοῦντα, ἀπὸ κοινοῦ δημιουργοῦν. Ἡ ἱστορικὴ αὕτη πορεία, ὥς εἶναι φυσικόν, δὲν καταξιώνεται ἀπὸ τὸ θησαύρισμα τῶν περιστατικῶν τῆς εὐμαρείας τοῦ λαοῦ τούτου ἀλλ' ἀπὸ τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας οὗτος διὰ μέσον τοῦ χρόνου ἀσκεῖ καὶ διὰ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ παραδειγματίζονται ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ του ὁδηγεῖται. Οὐδέποτε ἡ πρακτικὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τεκμήριον, διὰ νὰ κριθῇ ἡ ἀξία καὶ ἡ ἱστορικὴ δημιουργικότης ἑνὸς λαοῦ. Πέραν τῶν στοιχείων τῆς εὐμαρείας ἢ τῆς λιτότητος τῆς ζωῆς ὑπάρχουν αἱ ἀξίαι, αἵτινες ἡλεκτρίζουν τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀναφαίνονται οἱ σκοποί, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἐπιδιώκουν καὶ οἵτι-

νες ἀποβλέπουν οὐχὶ εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀλλ' εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῶν ἄλλων λαῶν, καὶ σφυρηλατοῦνται αἱ πεποιθήσεις, αἵτινες τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν τελείωσιν δημιουργοῦν καὶ τοὺς προσανατολισμοὺς ταύτης θέτουν ὡς κίνητρον τῆς ψυχῆς των. *Ἡ ἔφεσις συνεπῶς τοῦ κρείττονος ὑπάρχει ὡς ἐλατήριο τῆς ἱστορικῆς πορείας τῶν λαῶν.* Τὸ κρεῖττον ὁμῶς τοῦτο εὐρίσκομεν εἰς ἐκείνας τὰς βαθμίδας, αἵτινες καταδεικνύουν διαδοχικῶς δημιουργικὴν προσπάθειαν τῶν λαῶν πρὸς τρεῖς κυρίως κατευθύνσεις. Ἦτοι δημιουργοῦν οὗτοι πολιτισμὸν α) **μὲ μεγαλυτέραν εὐρύτητα**, β) **μὲ καθαρωτέραν μορφήν** καὶ γ) **μὲ γνησιωτέραν ὑπόστασιν**. Ἐχομεν δηλαδή τρισδιάστατον κίνησιν τῆς ψυχῆς τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν καταξιοῦνται περισσότερον ἐκεῖνοι οἱ λαοί, οἵτινες ἀναπτύσσουν πολιτιστικὴν δραστηριότητα ἀφ' ἑνὸς μὲν πλουσιωτέραν, διότι εὐρύνεται αὕτη εἰς περισσοτέρας πτυχὰς τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ἀφ' ἑτέρου δὲ καθαρωτέραν, διότι τείνει αὕτη νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ ἰδιοτελῆ κίνητρα καὶ ὑλόφρονας διαθέσεις, καὶ ἐκ τρίτου ἀξιολογωτέραν, διότι ἐπιζητεῖ νὰ ἀποβῇ οἰκειότερα πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ καὶ δὴ τὴν ἰδιοτυπίαν, ἣτις δὲν συγκρούεται πρὸς τὴν κοινὴν εὐαισθησίαν τῆς ἀνθρωπίνης ὁλότητος, ἀλλ' ἀναλαμβάνει χαρακτηριστὰ ἰδεώδους, ὁδηγοῦντος ἐκείνην πρὸς τελείωσιν.

Οἱ σταθμοὶ τῆς πολιτιστικῆς ταύτης δραστηριότητος τῶν λαῶν ἀποτελοῦν καὶ τὰς βαθμίδας τῆς ἱστορικῆς πορείας αὐτῶν. Ἀσφαλῶς ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐπιδίδεται πάντοτε εἰς δημιουργικὴν προσπάθειαν. Ἡ ζωὴ οὐχὶ σπανίως ρυμουλκεῖ τὴν ψυχὴν εἰς πλάνας καὶ εἰς ἀναζήτησιν τῶν ἔφημέρων. Ὁ λόγος ὁμῶς, ποδηγετούμενος ἀπὸ τὸ χρέος τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως, ἀντιδρᾷ καὶ τότε ἄτομα καὶ λαοί, ἀνασκοποῦντες τὸ μέλημα αὐτῶν, κινοῦνται πρὸς τὴν τελείωσιν. Ἐκδηλοῦται μάλιστα ἡ κίνησις αὕτη οὐχὶ αὐτομάτως ἀλλὰ κατόπιν ἐνσυνειδήτων πόνων καὶ μόχθων, κατόπιν δονήσεων τῆς ψυχῆς, αἵτινες προϋποθέτουν ὅτι πρὸ πάσης ἐκδηλώσεως τῆς ἐνεργείας αὐτῆς διέπει τὴν συνείδησιν σοβαρὰ καὶ ἐναργὲς **τελολογικὴ σκέψις**, ἣτις προσδιορίζεται διὰ τῶν ἑξῆς γνωρισμάτων:

α) Ὅτι πλαισιοῦται ἡ συνείδησις ἀπὸ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, ὅστις ἐναρμονίζεται πρὸς τὴν εὐαισθησίαν τῆς ὁλότητος καὶ ὅστις ἀποτελεῖ τὸ ἐλατήριο τῆς τελολογικῆς σκέψεως.

β) Ὅτι διευκολύνεται ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς διὰ τῶν κατόπιν ἐπιλογῆς ἐξευρισκομένων μέσων, ἅτινα τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ τεθέντος σκοποῦ. Ἰδιαιτέρα μάλιστα ἀπὸ μέρους τοῦ ὑποκειμένου καταβάλλεται προσπάθεια τὸ μὲν τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως νὰ τεθῶσιν ὑπὸ ἐκμετάλλευσιν, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐπωφελῆ, καὶ νὰ ἐξουδετερωθῶσιν, εἰς ἣν περίπτωσιν δημιουργοῦν ἀντιξοότητος, τὸ δὲ νὰ δημιουργηθῶσιν καὶ ἄλλα ἐρείσματα ἐποικοδομητικὰ διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τούτου.

γ) Ὅτι θεμελιοῦται ἡ κατεύθυνσις τοῦ ἀτόμου ἐφ' ὠρισμένης κοσμο-

θεωρητικῆς ἀρχῆς, ἰδιαιτέρως τὴν ψυχὴν τούτου διεπούσης, ὅποτε κατορθοῦται νὰ ἐξυπηρετῇται ὁ σκοπὸς οὗτος καὶ συναισθηματικῶς ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου, δεδομένου ὅτι οὕτως καλλιεργεῖται ἡ ἐντύπωσις, ὅτι ἀναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου ἐνέργεια προσιδιάζουσα πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ.

δ) Ὅτι τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν ἡ τελολογικὴ αὕτη σκέψις καὶ ἐκδηλοῦται ἐνέργεια, ἥτις, δεδομένου ὅτι ἀνταποκρίνεται πρὸς τοὺς μόχθους τῆς ὁλότητος τοῦ λαοῦ, μαρτυρεῖ τὴν βουλευτικὴν ἐνεργητικότητά ἐκείνου.

Ὅθεν ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ μὲ γέφυραν τὴν τελολογικὴν σκέψιν ἐξωτερικεύεται διὰ τῆς βουλευτικῆς ἐνεργητικότητος αὐτοῦ.

Ὡς χαρακτηριστικώτεραι δὲ ἐκδηλώσεις ταύτης εἶναι αἱ ἑξῆς<sup>1</sup>:

α) **Ἐκδήλωσις πορείας.** Κατὰ ταύτην τὰ ἐπὶ μέρους περιστατικὰ ἐξυπηρετοῦν τὸν τεθέντα σκοπὸν καὶ μόνον ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ προορισμοῦ τούτου ἀποκτοῦν ταῦτα καὶ τὴν ἀξίαν των. Ἐξυπακούεται δὲ ὅτι ταῦτα προκαλοῦν τὴν ἱκανοποίησιν εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἐφ' ὅσον καὶ μόνον διευκολύνουν τοῦτο εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ τεθέντος σκοποῦ. Εἶναι ὁμως πολλάκις ὁ σκοπὸς οὗτος, ὁ ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένος, διὰ πολλοὺς λόγους ἀνέφικτος, δι' ὃ καὶ ἡ πραγματοποιουμένη πορεία οὐχὶ σπανίως ἄστοχος.

β) **Ἐκδήλωσις μορφῆς.** Κατὰ ταύτην τὰ ἐπὶ μέρους περιστατικά, ἀποκαλύπτοντα ἐκάστοτε καθαρωτέραν καὶ ὥς ἐκ τούτου εὐρύτεραν δραστηριότητα τῆς ψυχῆς, καλλιεργοῦν τὴν ἐπίτευξιν τοῦ κρείττονος. Οὕτως αἱ προηγούμεναι ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς, αἵτινες ἀποτελοῦν τὴν γέφυραν διὰ τὴν στήριξιν τῶν νεωτέρων ἐκδηλώσεων αὐτῆς, ὁδηγοῦν βαθμηδὸν εἰς τὴν ἀποσαφήνισιν μιᾶς μορφῆς, ἥτις, ἐπειδὴ δημιουργεῖται ἀπὸ βαθμηδὸν ἀποκτωμένας ὑγιεστέρας δυνάμεις τῆς ψυχῆς, διακρίνεται διὰ τὴν γνησιότητα καὶ τὴν θετικότητα αὐτῆς. Ἡ ἐνέργεια τοῦ ὑποκειμένου ἐνταῦθα δὲν κατευθύνεται ἀπὸ τὸν προσανατολισμὸν ἐνὸς τέρματος, ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένου, ὥς εἰς τὴν προηγούμενην περίπτωσιν, καθ' ἣν τοῦτο οὐχὶ σπανίως ἀποδεικνύεται ἀνέφικτον ἢ ἀλλότριον πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ψυχῆς του, ἀλλ' ἀπὸ τὸν φωτισμὸν τῆς ἰδίας ψυχῆς αὐτοῦ, τῆς ὁποίας ἡ ἐνεργητικότης εἶναι γόνιμος καὶ δὴ τόσον περισσότερον ὅσον αὕτη εἶναι περισσότερον φωτεινὴ καὶ καθαρὰ ἀπὸ ὧμὰ στοιχεῖα. Συνέπειαν δὲ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην ἐκδήλωσιν ἔχομεν ὅτι δημιουργεῖται βαθμηδὸν ἰδιοτυπία ζωῆς, ἥτις κινεῖ τὰς πεποιθήσεις καὶ τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ πρὸς ὠρισμένας μορφάς, οἰκείας πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν ταύτην τῆς ζωῆς του.

γ) **Ἐκδήλωσις ὑπερβατικῆς νοήσεως.** Κατὰ ταύτην ἡ ψυχὴ ἐπιζητεῖ τὴν σύλληψιν τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ νοήματος τῆς ζωῆς καὶ τὴν δημιουργίαν ἀσαλεύτου κύρους δημιουργημάτων. Κινεῖται δηλαδὴ ἐνταῦθα ἡ ψυχὴ πρὸς

ἐπιτεύξεις, αἵτινες δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς σκοποὺς ἀκαίρους πολλάκις, ὡς εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, οὐδὲ ἀναφερομένας εἰς μορφήν, τῆς ὁποίας ἡ ἡ σημασία διὰ τῶν ἀόκνων ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου προσπλαθειῶν τοῦ αὐτόμου καὶ τῶν λαῶν ἀποσαφηνίζεται, ὡς εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἀλλ' ἐχούσας χαρακτῆρα ἐκφεύγοντα τοῦ ἐφημέρου καὶ πεπερασμένου. Ἡ μορφή τῆς σκέψεως ἐνταῦθα εἶναι φιλοσοφική, ἡ δὲ μέθοδος ἐνορατική. Διότι τὸ ὑποκείμενον ἀνυψοῦται ἐνταῦθα κατὰ τὴν τελολογικὴν σκέψιν εἰς ὑπερχρονικὰ πλαίσια, ζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ἔγκυρον καὶ οὕτω νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ἐνέργειάν του ἀμείωτον ἀξίαν. Ἡ ἀποξένωσις ἰδίᾳ ἀπὸ τὰ ἐφήμερα καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῆς καθαρότητος τῆς ψυχῆς, ὅποτε παρουσιάζεται καὶ ἡ ἐνάργεια τοῦ Θεοῦ Φωτὸς αὐτῆς, ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις, διὰ νὰ κινηθῇ ἡ ψυχὴ εἰς πλαίσια ὑπερχρονικά. Διότι ἡ ἀποξένωσις αὕτη ἀπὸ τὰ ἐφήμερα δημιουργεῖ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τὰ πεπερασμένα καὶ τὴν δρᾶσιν ταύτης εἰς πλαίσια ὑπερχρονικά.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἐκδηλώσεων τῆς τελολογικῆς σκέψεως ἡ ὑπερβατικὴ κατὰ πρῶτον λόγον καὶ ἡ μορφολογικὴ κατὰ δεύτερον λόγον στηρίζουν τὴν γνησιωτέραν ἐκδήλωσιν τῆς ἱστορικῆς πορείας. Διότι, ὅταν οἱ λαοὶ κινοῦνται τὸ μὲν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰ πεπερασμένα καὶ ἐφήμερα, τὸ δὲ εἰς κατεύθυνσιν, ἔνθα βαθμηδὸν σφυρηλατεῖται ἡ ἰδιοτυπία αὐτῶν, τότε, ὡς εἶναι φυσικόν, ἡ ἱστορικὴ πορεία αὐτῶν κοσμεῖται ἀπὸ τὰ θησαυρίσματα ἰδανικῆς κινήσεως, τότε παρουσιάζουν οὗτοι παραδείγματα ζωῆς καὶ βαίνουν μὲ γνησίαν δημιουργίαν πρὸς τελείωσιν. Τοῦναντίον, ὅταν λαὸς τις α) ἀναλαμβάνῃ πορείαν πρὸς πραγματοποίησιν σκοπῶν ἀκαίρων καὶ ἀνεπιτεύκτων πολλάκις, β) δὲν κινῆται οὗτος μὲ μόχθον καὶ κόπον καὶ μὲ ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις πρὸς ἄγνὰς κατευθύνσεις καὶ συνεπῶς δὲν διαμορφώσῃ ἐσωτερικὴν ἰδιοτυπίαν καὶ γ) ζητῇ νὰ τροφοδοτῇται διαρκῶς ἀπὸ ἐφήμερα ἀγαθὰ, τότε ὁ λαὸς οὗτος ἄγεται πρὸς τὴν ἀφάνειαν, διότι ἡ δραστηριότης αὐτοῦ δὲν κινεῖται πέραν τῶν πεπερασμένων. Ἄν μάλιστα ἡ δραστηριότης αὐτοῦ προκαλῆται ἀπὸ ἰδιοτέλειαν καὶ σκοποὺς ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἄλλων, τότε θὰ συνοδεύῃ αὐτὸν ὁμοῦ μὲ τὴν ἀφάνειαν καὶ τὸ μῖσος τῆς οἰκουμένης.

## II. Ἑρμηνεία τῆς γνησίας ἱστορικῆς πορείας.

Ἡ γνησιότης τῆς ἱστορικῆς πορείας, ὡς ἀνωτέρω ἀπεδείχθη, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καθαρὰν καὶ βαθμηδὸν φωτεινότεραν δημιουργίαν τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ὡς εἶναι φυσικόν αἱ σπουδαιότεραι παραδόσεις αὐτῆς ἀποτελοῦν παράγοντα πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ τελειοτέρου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ λαοὶ σημειοῦν ἐκάστοτε κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν δημιουργίαν τὴν ὑπέρβασιν πρὸς σταθμόν, ὅστις κατὰ τοῦτο ὑπερέχει τῆς προηγουμένης βαθμίδος, ὅτι ἀναλαμβάνεται ἤδη εἰς ὑψηλότερον βαθμὸν ἢ τρισδιάστατος

κίνησις τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀνύψωσις δ' αὕτη ὅχι μόνον δημιουργεῖ ἱκανοποίησιν διὰ τὸν λαόν, τὸν φορέα τῆς ἱστορικῆς ταύτης δημιουργίας, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀλήλως ἐπισύρει καὶ τὸν δίκαιον ἔπαινον τῶν ἄλλων.

Γεννᾶται ὅμως τὸ ζήτημα : Πῶς διαδηλοῦνται οἱ ἐσωτερικοὶ παράγοντες, διὰ τὰ σημειωθῆ ἢ ὑπέρβασις αὕτη ;

Πολλὰ θεωρίαι διετυπώθησαν ὥς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ὑπερβάσεως ταύτης, ἐξ ὧν ἄλλαι μὲν ἀνευρίσκουν τὰ κίνητρα ταύτης εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πορείαν τῆς ζωῆς τῶν λαῶν, ἄλλαι εἰς τὴν ἐπιρροὴν ἐξωτερικῶν προσανατολισμῶν καὶ ἄλλαι εἰς συμβολὴν ἀμφοτέρων. Ἀναφέρομεν κατωτέρω τὰς σπουδαιότερας ἐκ τούτων :

**Ὁ Μεταφυσικὸς Ἰδεαλισμός**, ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐκ τῶν πνευμάτων τῶν λαῶν προκαλεῖται εὐεργετικὴ ἐπιρροὴ ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς ζωῆς αὐτῶν μὲ συνέπειαν νὰ καλλιεργῶνται αἱ ἀνώτεραι ἐπιδιώξεις τῶν ἀνθρώπων, διδάσκει, ὅτι ἡ ὑπέρβασις ἔχει τὸ αἷτιον αὐτῆς εἰς τοὺς διερεθισμούς, τοὺς ὁποίους προκαλοῦν αἱ ἐπιρροαὶ αὗται. Τὰ κίνητρα βεβαίως εἶναι ἐσωτερικά. Διότι αἱ ἐπιρροαὶ αὗται θέτουν εἰς κίνησιν τὰς προοδευτικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, οἱ διερεθισμοὶ ὅμως εἶναι κατ' ἄλλους μὲν ἐξωτερικοὶ κατ' ἄλλους δὲ ἐσωτερικοί. Οὕτως ὁ Πλάτων, ἀντιπροσωπεύων τὸν μεταφυσικὸν ἰδεαλισμόν, ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὀφείλεται μὲν εἰς τὴν ἔφεσιν ταύτης πρὸς τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν αὕτη ἐκ τῆς προκοσμίου ὑπάρξεώς της εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, καλλιεργεῖται ὅμως ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ ἀγαθοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου φωτίζεται τὸ ἄτομον κατὰ τὴν ἐν τῇ ζωῇ ἰδανικὴν ἐνέργειάν του. Διότι κατὰ τὴν ἐνέργειάν του ταύτην περιέρχεται εἰς τὴν κατοχὴν του ἐν μέρος τοῦ φωτὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο γίνεται αἰτία νὰ κλίνη ἡ ψυχὴ μὲ περισσοτέραν ἀφοσίωσιν πρὸς ὁλόκληρον τὸ φῶς τοῦ ἀγαθοῦ, ὅποτε σημειοῦται ἡ ὑπέρβασις πρὸς μείζονα φωτισμόν.

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν εὐρίσκομεν τὴν καταξίωσιν τῶν ἐσωτερικῶν παρορμήσεων ἢ τάσεων τῶν λαῶν, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ συνειδητοποιήσωμεν, ἂν ἀναλύσωμεν καὶ περιγράψωμεν τὰ ἐπὶ μέρους περιστατικὰ ἢ γεγονότα τῆς ζωῆς τούτων καὶ δὴ τὰ συμβολίζοντα τὸ πνεῦμα τῶν ἐποχῶν αὐτῶν. Εἰς ταύτην ἀνήκει ὁ Hegel, ὅστις ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος συνέλαβε τὸ ὑπὸ τῶν διαφόρων λαῶν βαθμιαίως ἀναπτυσσόμενον πνεῦμα, ἐξ οὗ βεβαίως ἀνακύπτει ἡ ἱστορικὴ δημιουργία καὶ δι' οὗ ἐκδηλοῦται ἡ ἀποστολὴ ἐκάστου λαοῦ.

**Ὁ Δογικὸς Ἰδεαλισμός** διδάσκων ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀτόμου κινεῖται κατὰ τὰ ἐσωτερικὰ αἰτήματα τοῦ λόγου θεωρεῖ, ὅτι αὕτη αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνισχύεται κατὰ τὴν λειτουργίαν τούτων καὶ ἔξωθεν ἐξ ἄλλων ἀντιστοιχῶν ἐπιδράσεων. Οὕτως ἡ ἐξ αἰτίας τοῦ λόγου ἔμμενος τάσις πρὸς δημιουργίαν καὶ ἐξύψωσιν ἐπικουρεῖται καὶ ὑπερβατικῶς ἐκ νοητῆς ὑποστά-

σεως, διηρθρωμένης ἐκ τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως τῶν λογικῶν ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς, τοῦτέστι ἐκ τοῦ μεταλογικοῦ, ὅπερ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τίθεται ὡς σκοπὸς τῆς ὑπερβατικῆς σκέψεως. Τὴν ἀποψιν ταύτην εὗρισκόμεν εἰς τὴν νεοκαντιανὴν Σχολὴν τῆς Marburg, ἣτις ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Cohen. Ἰδιαιτέρως δὲ τὴν διδαχὴν ταύτην παρέσχεν ὁ N. Hartmann, ὅστις ὡς διερεθισμὸν διὰ τὴν προώθησιν τῆς σκέψεως τοῦ ἀτόμου καὶ ἀνύψωσιν αὐτοῦ εἰς τὰς βαθμίδας τοῦ μεταλογικοῦ ἀποδέχεται τὰς ἐκάστοτε προβαλλομένας ἀπορίας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἀρχαιότης πλουσίως καὶ ἐμπεριστατωμένως ἡρμήνευσε τὴν τάσιν ταύτην τῆς ψυχῆς πρὸς ὑπέρβασιν. Ἀρκούμεθα δὲ πρὸς τοῦτο νὰ μνημονεύσωμεν ἀντιπροσώπους τινὰς τῆς προσωκρατικῆς μόνον φιλοσοφίας.

Οὕτω κατὰ τὸν Ἡράκλειτον, ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι κινοῦνται μὲ τὸν λόγον, ἀποκτιῶσι τὴν ἱκανότητα νὰ ἔχωσι ἀντικειμενικὴν σκέψιν κοινὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ δὴ σκέψιν ἔχουσιν ἰσχὺν νόμου. Διότι τρέφονται εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ νόμοι τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ θείου νόμου (« ξὺν νόφ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῷ πάντων, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις... τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἐνὸς θείου » Ἀπόσ. 114). Τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται, διότι ἔρχονται τότε οἱ ἄνθρωποι εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ ἐκεῖνο, ὅπερ πληροῖ τὸν κόσμον λογικότητος (« εἶναι γὰρ ἐν τῷ σοφὸν ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτῃ ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων » Ἀπόσ. 41). Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἔχουν ὅλοι τὴν ἱκανότητα ταύτην. Τὸ πλῆθος, ὁ πολὺς κόσμος μένει ξένος ἀπὸ τὰς ἱκανότητας αὐτὰς (« τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι » Ἀπόσ. 1). Ὅσοι ὅμως ἀποκτήσωσιν τὴν ἐπικοινωνίαν αὐτὴν μὲ τὸν Θεῖον λόγον οὗτοι εἶναι κριταὶ τῆς ἀληθείας<sup>1</sup>.

Οἱ ἄνθρωποι τότε ἀποκτιοῦν τὴν ἱκανότητα νὰ γνωρίζουν πάντα καὶ ὑγιῶς νὰ σκέπτονται (« ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν » Ἀπόσ. 116). Ἐπίσης πλεονεκτοῦν ἐκ τοῦ γεγονότος τὸ μὲν ὅτι οὐδέποτε θὰ ἀπωλέσωσι τὴν χάριν ταύτην, διότι « τὸ μὴ δυνόν ποτε πῶς ἂν τις λάθοι ; » (Ἀπόστ. 16), τὸ δὲ ὅτι ἡ προσπάθειά των θὰ ἐπιτείνῃ τὴν δυναμικότητα τῆς ψυχῆς (« ψυχῆς ἔστι λόγος ἑαυτὸν αὔξων » Ἀπόσ. 115). Πέρας δὲ εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην δὲν νοεῖται. Διότι εἶναι ἀμέτρητον τὸ βάθος τῆς ψυχῆς (« ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν' οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει » Ἀπόσ. 45).

Πάντα ὅμως ταῦτα κατόπιν πόνων καὶ μόχθων ἐπιτελοῦνται. Οὕτω κατὰ τὸν Ἡράκλειτον διὰ τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Θεῖον λόγον, ἣτις ἐπιτελεῖται δι' ἐσωτερικῶν ἐλατηρίων καὶ κινήτρων καὶ διὰ τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως τῆς

1. Hermann Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, 1954, I, σ. 147, 35.

ψυχῆς μας, ὁδηγούμεθα πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ στροφή συνεπῶς πρὸς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς μας ὁδηγεῖ εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ὑπερβάσεως.

Ὁ δὲ Δημόκριτος διδάσκων ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος « νοῦ καὶ λόγου καὶ διανοίας μετέσχε καὶ τὰ ὄντα ἀνηρευνήσατο » ( Diels II, 137,23 ), ἐξ ἧς αἰτίας « πολλοὶ λόγον μὴ μαθόντες ζῶσιν κατὰ λόγον » ( Ἀπόσ. 53 ), λέγει ὅτι ἔχει τὴν ἱκανότητα οὗτος : α) ἐξ ἰδίων νὰ δημιουργῇ καὶ τὴν χαρὰν ἐκ τούτου νὰ δοκιμάζῃ ( « τὸν λόγον ἐντὸς ἤδη τρεφόμενον καὶ ῥιζούμενον ἐν ἑαυτῷ καὶ αὐτὸν ἐξ ἑαυτοῦ τὰς τέρψιας ἐθιζόμενον λαμβάνειν » Ἀπόσ. 146 ), β) νὰ ἀνυψοῖ τὴν δυναμικότητα τοῦ σώματος ( « ψυχῆς τελεότης σκήνεος μοχθηρίην ὀρθοῖ » Ἀπόσ. 187 ), γ) νὰ στρέφεται πρὸς τὴν ἀλήθειαν ( Diels II, 111,8 ), δ) νὰ ἀποκτᾷ τὴν σοφίαν, ἣτις καθαρίζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ πάθη ( « σοφίη ψυχὴν παθῶν ἀφαιρεῖται » Ἀπόσ. 31 ) καὶ ε) νὰ ἀνυψοῖ τὸ φρόνημά του, ὥστε νὰ μένῃ ἀδιάφορος πρὸς τοὺς κακοὺς ( « μωμεομένων φλαύρων ὁ ἀγαθὸς οὐ ποιεῖται λόγον » Ἀπόσ. 48 ). Οὕτω κατὰ τὸν Δημόκριτον ὁ ὀπλισμὸς τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ λόγου ἀποτελεῖ τὸ κίνητρον πάσης ἀγαθῆς ἀνερίξεως.

Γενικῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας διδασκόμεθα ὅτι ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἐκ τοῦ θείου λόγου τροφοδοτούμενος κατορθώνει : α) νὰ καλλιεργῇ τὰς ἐσωτερικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δυναμικότητα αὐτῆς, β) νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὸ ἄτομον τὴν μάθησιν καὶ νὰ ἀποκτᾷ οὕτω τὸ φῶς τῆς γνώσεως, γ) νὰ κινῆται πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἀλλὰ τὰς ἱκανότητας ταύτας ἀποκτᾷ ἡ ψυχὴ μόνον ὑπὸ τὴν συμπαράστασιν τοῦ θείου λόγου. Ἐκ τῆς συμπαραστιάσεως κατὰ συνέπειαν ταύτης ἐρμηνεύεται ἡ ὑπέρβασις τῆς ψυχῆς.

Τέλος ὁ ἱστορικὸς Ἰδεαλισμὸς διδάσκει, ὅτι ἀπὸ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῆς ἱστορίας ἀναφαίνονται αἱ ἰδέαι, αἵτινες κυριαρχοῦν εἰς τὴν ζωὴν τῶν λαῶν, διότι περιέχουν τὰ γνωρίσματα τῆς ψυχῆς των καὶ ἀποτελοῦν τὴν συνισταμένην τῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐκδηλωθεισῶν ἐπιδιώξεων αὐτῶν.

Ὅπωςδὴποτε ὑφ' ὅλων τῶν θεωριῶν τονίζεται — καὶ τοῦτο εἶναι παραδεδογμένον — ὅτι ἐσωτερικαὶ τάσεις τῆς ψυχῆς καὶ ἐξωτερικαὶ ἐπιρροαὶ συναντῶνται εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον διὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἱστορικῆς σκέψεως καὶ πραγματοποίησιν τῆς ὑπερβάσεως. Εἰδικώτερον δὲ εἰς τὴν ὑπέρβασιν, ἣτις σημειοῦται κατὰ τὴν ἱστορικὴν πορείαν, τὸ σπουδαιότερον κίνητρον ἀποτελοῦν αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις τῆς ἱστορίας, ἐφ' ὧν παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς :

α) Ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι σύμφυτοι μὲ τὴν κοινωνίαν ἐνὸς λαοῦ, δεδομένου ὅτι ὁ λαὸς ἀποτελεῖ τὸν χῶρον, ἐνθα καλλιεργεῖται ἡ ἀξιολογικὴ ζωή.

β) Ὅτι δοκιμάζονται εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν λαῶν, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἀναλαμβάνουν διὰ τὴν ἀνύψωσίν των καὶ διὰ τὴν ἐλευθερίαν, τοῦτέστιν εἰς

πλαίσια τὸ μὲν ἀπηλευθερωμένα ἀπὸ φυσικὴν νομοτέλειαν, τὸ δὲ διεπόμενα ἀπὸ τὴν ἰδιοτυπίαν τοῦ πνευματικοῦ των κόσμου.

γ) Ὅτι παραλλήλως ἀπελευθερώνεται διὰ τούτων τὸ εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς των θεῖκόν στοιχεῖον, τοῦ ὁποῖου ἡ συνειδητοποίησις μαρτυρεῖ τὴν διηνεκῇ ἀνέλιξιν τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν τελείωσιν.

δ) Ὅτι ἐκάστη βαθμὶς ἐν τῇ ἀνελίξει τῶν λαῶν διέπεται περισσότερον συγκεκριμένως ἀπὸ ἀντιστοιχοῦς ἀξίας, καλυπτούσας περισσοτέρας τῆς μιᾶς γενεᾶς καὶ ὁδηγούσας τὴν ψυχὴν τῶν λαῶν εἰς μεγαλυτέραν οἰκείωσιν πρὸς τὰς ἰδέας των.

ε) Ὅτι τὸ ἀξιολογικὸν τοῦτο πνεῦμα διαδηλοῦται ἐκάστοτε τὸ μὲν διὰ τῶν οἰκείων προσωπικοτήτων, τὸ δὲ διὰ τῶν ἀντιστοιχῶν ἔργων.

### III. Τὰ γνωρίσματα τῆς κρίσεως.

Αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν ἐκείνων τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν γνησίαν δημιουργίαν καὶ οἱ ὁποῖοι ὡς ἐκ τούτου κατὰ τινὰ ρυθμὸν — γοργότερον ἢ μὴ — σφυρηλατοῦν τὴν πορείαν αὐτῶν πρὸς τελείωσιν.

Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ κίνησις αὐτῶν δὲν βαίνει πάντοτε ἀπροσκόπτως. Παρουσιάζεται οὐχὶ σπανίως καὶ καμπή τις, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν *ἱστορικὴν κρίσιν*.

Ἡ κρίσις αὕτη, ὡς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης ἐργασίας ἔχομεν ἀναφέρει, εἶναι φαινόμενον, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ μεταβολὴν τῆς ἱστορικῆς πορείας καὶ σημειοῦται κατὰ μίαν ἐποχὴν. Προκειμένου συνεπῶς νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἱστορικὴν κρίσιν, πρέπει πρῶτον νὰ ἐξετάσωμεν ποῖα εἶναι γενικῶς ἡ κατάστασις, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ τρισδιάστατος πνευματικὴ κίνησις τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν. Τοῦτο θὰ ἀντιληφθῶμεν, ἂν σφυγμομετρήσωμεν τὴν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, ἣτις καθ' ὅλας τὰς πτυχὰς τούτου παρουσιάζεται, τὰς ἀξιολογικὰς ἐπιδόσεις, αἵτινες γενικῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ πραγματοποιοῦνται, τὸ εἶδος τῶν ἀξιῶν, πρὸς τὰς ὁποίας οὗτος κατευθύνεται, τὴν ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν αἱ προσωπικότητες ἀσκοῦν, καὶ γενικῶς τὴν βαθυτέραν διάθεσιν, τὴν ὁποίαν ἡ ὁλότης παρουσιάζει πρὸς ἀνύψωσιν. Ὁ προσδιορισμὸς τούτων παρέχει καὶ τὴν δυνατότητα τῆς ἐξακριβώσεως τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς.

Πέραν ὅμως τούτων πρέπει νὰ ἀντιπαραβάλωμεν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ταύτης πρὸς ἄλλην ἐποχὴν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν οὕτω τὴν μεταβολὴν τῆς κρίσεως. Ἀλλὰ τὴν ἄλλην ταύτην ἐποχὴν πρέπει νὰ συλλάβῃ ἡ νόησις μόνον εἰς τὴν μορφήν τοῦ τέρατος, εἰς τὸν σταθμὸν τῆς τελειώσεως. Διότι μόνον τότε ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ τέρατος ὁρμωμένη ἡ σκέψις δύναται νὰ προσδιορίσῃ κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον τὰς βαθμίδας τῆς ἐξελίξεως καὶ νὰ ἀξιολογήσῃ τὸ πνεῦμα ἐκάστης τούτων.

Καὶ ναὶ μὲν τὸ μέλλον διὰ τὴν διάνοιαν εἶναι ἀπροσπέλαστον. Δὲν εἶναι ἔν τούτοις καὶ ἀνεξιχνίαστον. Διὰ τοὺς λαούς, οἵτινες κινουῦνται γνησίως πρὸς τὴν τελείωσίν των, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις καὶ ἡ ἔνορατικὴ διείδυσις στρέφονται οὐχὶ πρὸς τὸ ἀπροσπέλαστον τέρας, ἀλλὰ πρὸς τὸ βάθος τῆς καθαρότητος τῆς ψυχῆς. Ἡ βαθμὶς τῆς καθαρότητος ταύτης καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὰ ἐφήμερα καὶ τὰς ἰδιοτελείας, προσδιορίζει καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἱστορικῆς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξελίξεως.

Γέφυραν διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς καθαρότητος ταύτης ἀποτελοῦν τὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς, ἅτινα ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ συνειδητοποιεῖ. Τὰ αἰτήματα ταῦτα προσδιορίζουν τοὺς πόθους καὶ τὰς διαθέσεις αὐτοῦ, ὑπὸ ταῦτα ἀποκαλύπτονται αἱ ἀτέλειαι τοῦ παρόντος καὶ αἱ ἀντιξοότητες τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν συνθηκῶν καὶ γενικῶς διὰ τούτων διαδηλοῦνται οἱ ἄγῶνες, τοὺς ὁποίους ἀναλαμβάνει ἕκαστος λαὸς διὰ τὴν ὑπέρβασίν του πρὸς ἄνωτέραν βαθμίδα. Οὕτως ὑπὸ τὰ αἰτήματα ταῦτα διαπιστοῦται ὅχι μόνον ὁ βαθμὸς τῆς γνησιότητος τῆς ἱστορικῆς πορείας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔφεσις τοῦ τελειοτέρου.

Καὶ ναὶ μὲν τὰ αἰτήματα ταῦτα δὲν ἀντικατοπτρίζουν πάντοτε τὴν ἔφεσιν τοῦ τελειοτέρου. Ἐχομεν ἐποχάς, καθ' ἃς ἡ γνησιότης τῆς ἱστορικῆς πορείας ἀμβλύνεται. Ἄν δὲ τοῦτο συνεχισθῇ, τότε ἡ πτώσις ἀναφαίνεται ὡς ἄμεσος συνέπεια. Αἱ διδαχαὶ τῆς ἱστορίας εἶναι τοῦλάχιστον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀδυσώπητοι.

Οἱ λαοὶ ἔν τούτοις, οἵτινες ἔχουν ψυχικὴν ὑγείαν, δὲν κάμπτονται. Ποδηγετούμενοι, ὡς ἄνωτέρω ἔχομεν ἀναφέρει, ἀπὸ τὸ χρέος τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῶν ἱερῶν παραδόσεων αὐτῶν συνειδητοποιοῦν τὰς εὐθύνas των καὶ τότε πάλιν ἀναλαμβάνουν τὸ μέλημα τῆς πορείας πρὸς τὴν τελείωσίν των. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐπανέρχεται ἡ βίωσις τῆς ἐφέσεως τοῦ τελειοτέρου.

Ἦδη εἶναι κατάδηλον πότε παρουσιάζεται τὸ φαινόμενον τῆς ἱστορικῆς κρίσεως. Πρόκειται περὶ τῆς μεταβολῆς ἐκείνης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναζητεῖται ἡ νέα τροπὴ, χωρὶς αὕτη νὰ ἔχη τὴν σαφήνειαν τῶν αἰτημάτων της. Συμπαράσφει δὲ ἡ τροπὴ αὕτη ἡ ὁλόκληρον τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἢ πτυχάς τινας μόνον αὐτῆς καὶ δὴ τὰς περισσότερον οἰκείας πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς κρίσεως. Τὸ κύριον γνώρισμα αὐτῆς εἶναι ὅτι διαδηλοῦται διὰ χάσματος εἰς τὴν συνοχὴν τῶν πεποιθήσεων<sup>1</sup>. Ἀναφαίνεται δηλαδὴ ἡ χαλάρωσις τῶν ἰδεῶν τοῦ προτέρου κόσμου καὶ ἡ ἀπώλεια τῶν προσανατολισμῶν τῶν μέχρι τοῦδε κρατούντων, χωρὶς παραλλήλως νὰ ἀναφανῇ σταθερὸν τὸ κῦρος τῶν νέων πεποιθήσεων. Κατὰ τὴν κρίσιν δηλονότι

1. José Ortega y Gasset, Das Wesen geschichtlicher Krisen, 1955, σ. 36 - 74.

δὲν κυριαρχοῦν πεποιθήσεις ἀντίθετοι τῶν μέχρι τοῦδε ἐπικρατουσῶν, ὅποτε οἱ λαοὶ θὰ εἶχον συνείδησιν τῆς νέας τάξεως τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ, ἀλλ' ἀναφαίνεται ἐξάλειψις ἰδεωδῶν. Εἶναι ἐποχὴ ἀρνητικὴ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος καὶ οἱ λαοὶ πλανῶνται τῇδε κακεῖσε χωρὶς τάξιν καὶ σκοπούς, διότι δὲν γνωρίζουν τὸ νέον. Γνωρίζουν μόνον ὅτι τὸ παλαιὸν ἔχασε τὸ κῦρὸς του, δεδομένου ὅτι ἡ ὑφὴ ἐκείνου δὲν εἶναι πλέον ἱκανοποιητικὴ. Τοῦτο δὲ ὁδηγεῖ εἰς πλήρη δυσθυμίαν καὶ ἔλλειψιν ζωτικότητος. Διότι ζωὴ κυρίως σημαίνει κίνησιν ἀτόμων καὶ λαῶν μὲ πίστιν πρὸς ἰδεώδεις πεποιθήσεις καὶ ἐμφάνισιν ζωτικότητος διὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν. Ἦδη κατὰ τὴν ἱστορικὴν κρίσιν αἱ σκέψεις ἀδρανοῦν, τὰ συναισθήματα ἀμβλύνονται καὶ ἡ δραστηριότης χαλαροῦται.

Οἱ λαοὶ ὅμως καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐφωδιασμένοι μὲ τὸ *κίνητρον* τῆς ἀναζητήσεως τοῦ νέου. Ἡ χαλάρωσις τῆς ζωτικότητος δὲν εἶναι μόνιμος. Ἐκεῖ εἰς τὸ δίλημμα τοῦ ἀγνώστου ἀρχίζουν νὰ ἀναφαίνονται ἀναζητήσεις εὐστοχωτέρων διὰ τὴν ψυχὴν ἱκανοποιήσεων. Διὰ μέσου τούτων συλλαμβάνονται μερικὰ στάδια βελτιώσεων, δημιουργοῦνται ἀσαφεῖς κατ' ἀρχὰς καὶ σταθερώτεραι κατόπιν πεποιθήσεις, ἀναφαίνονται ἀκτῖνες φωτὸς τοῦ καλλιτέρου, ἀναπτύσσονται διαφέροντα καὶ ἐνθουσιασμοὶ καὶ τέλος σταθεροποιοῦνται κατευθύνσεις ζωῆς γοητευτικαὶ διὰ τὴν ψυχὴν. Προϋπόθεσις βεβαίως διὰ τὴν τροπὴν ταύτην εἶναι ἡ ψυχικὴ ὑγεία τοῦ λαοῦ. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην ἡ *τεολογικὴ σκέψις* ὁδηγεῖ εἰς *βουλευτικὴν ἐνεργητικότητα*, ἣτις προκαλεῖ τὴν *ὑπέρβασιν* τῆς ἱστορικῆς πορείας πρὸς γνησιωτέρους σταθμούς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὁδηγούμεθα εἰς τὰς ἑξῆς περὶ τῶν κρίσεων παρατηρήσεις:

α) Ὅτι ἡ ἱστορικὴ κρίσις εἶναι ἀναπόφευκτος καὶ ἀναφαίνεται εἰς πάντα τὰ στάδια τῆς ἐξελίξεως καὶ εἰδικῶς κατὰ τὴν περίπτωσιν ἐκείνην, καθ' ἣν οἱ λαοὶ προετοιμάζονται διὰ τὴν ὑπέρβασιν. Διότι ὁ ἱστορικὸς ροῦς δὲν ἀκολουθεῖ ἀπερισκέπτως πᾶσαν μεταβολὴν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὰ νέα αἰτήματα ἐκείνης ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα — κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἱστορικῆς κρίσεως — θέτουν τὰ προηγούμενα ἰδεώδη ὑπὸ ἔλεγχον καὶ δοκιμασίαν καὶ γίνονται ταῦτα αἰτία νὰ σφυρηλατῇται τὸ νέον οὐχὶ ἀλλοτριῶς πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ διὰ τῆς συμβολῆς τῶν ὑγιεινέων καὶ ἀξιολογωτέρων στοιχείων ἐξ ἐκείνου. Τοιοῦτοτρόπως καλλιεργεῖται ἡ *γνησιότης* τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ.

β) Ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις τῶν προσανατολισμῶν τῆς προηγουμένης περιόδου γίνεται μὲν αἰτία νὰ ἀναφαίνεται ἡ δυσθυμία κατὰ τὴν ἱστορικὴν κρίσιν, δεδομένου ὅτι ἡ ψυχὴ παύει πλέον νὰ γοητεύεται ἀπὸ τὴν γοητείαν τοῦ παρελθόντος, ἡ *δυσθυμία* ὅμως αὕτη εἶναι *πρόσκαιρος* καί, εἰς ἃς περιπτώσεις οἱ λαοὶ ἔχουν ψυχικὴν ὑγείαν, ἀποτελεῖ αὕτη στάδιον ἀνασυγκροτήσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ λαοῦ καὶ διαρρυθώσεως τῶν νέων ἰδεῶν. Διότι ἡ συνείδησις τοῦ χάσματος δὲν κρατεῖ τὴν ψυχὴν ἀδιάφορον. Κινεῖται αὕτη

εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ νέου καὶ ἐκ τῶν ὑγιῶν στοιχείων τοῦ παρελθόντος τὰ περισσότερον οἰκεῖα πρὸς τὰ νέα αἰτήματα τῆς ζωῆς τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐκείνων. Οὕτως ἡ κρίσις, ἔχουσα εὐεργετικὸν ἀντίκτυπον διὰ τὴν ἱστορίαν, ἀποτελεῖ γέφυραν τόσον διὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ νέου, ὅσον καὶ διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἱστορικῆς ἐνότητος. Αἱ δὲ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις τῶν λαῶν, αἵτινες καλλιεργοῦν τὴν ἐνότητα ταύτην, σφυρηλατοῦν ὄχι μόνον τῆς ἰδιοτυπίαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑναρμόνισιν τῶν ἐπὶ μέρους καὶ κατὰ ἐποχὰς τιθεμένων σκοπῶν πρὸς τὸν γενικώτερον ἐθνικὸν προσανατολισμὸν αὐτῶν.

γ) Ὅτι ἡ κρίσις εἶναι τεκμήριον ἱστορικῆς αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ αὐτοεξελίξεως τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος. Φανερῶνει δηλαδὴ αὕτη, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐνὸς λαοῦ κινουμένη μὲ ζωτικότητα, ἐπειδὴ μένει ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὰ ἀποκτηθέντα ἀγαθὰ της, δημιουργεῖ νέα προβλήματα, ζητεῖ τὰ ἐκ τούτου προσκόμματα νὰ ἐξουδετερώσῃ καὶ οὕτω γνησίως ἐργαζομένη ζητεῖ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸν ρυθμὸν τῆς ἐξελίξεώς της πρὸς τὴν τελείωσιν. Ὁρθῶς δὲ ὀνομάζεται διὰ τοῦτο καὶ κρίσις. Διότι, ὅπως ἡ λογικὴ κρίσις ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀληθὲς καὶ ὀρθὸν νόημα, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ἱστορικὴ κρίσις καλλιεργεῖ τὴν ὁδὸν τῆς ἱστορικῆς τελειώσεως.